

15. Психология человека от рождения до смерти. Полный курс психологии развития / Под ред. А.А. Реана. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 416 с.
16. Степанов С.Ю. Психология рефлексии: проблемы и исследования / С.Ю.Степанов, И.Н. Семенов // Вопросы психологии. – 1985. – № 3. – С. 31-40.
17. Ушева Т.Ф. Условия формирования рефлексии студентов педагогического вуза / Т.Ф.Ушева// Высшее образование сегодня. – 2007. – № 10. – С.96-97.
18. Шостром Э. Терапевтическая психология. Основы консультирования и психотерапии / Э. Шостром, Л. Браммер. – СПб.: Сова, 2002. – 624 с.

The article deals with the main peculiarities and the indexes of students' self-actualization in the process of education in a higher educational institution; the methods of influence a student, which promote students' self-actualization and opening potential opportunities are under consideration.

Key words: self-actualization, students' self-actualization, social-psychological adaptation, creativity, reflection, self-intelligence.

Отримано: 28.02.2011

УДК 159.923 : 159.942.5

Л.В. Степаненко

Особливості самооцінки та Я-образу підлітків з дисгармонійними емоційними станами

У статті розглядаються основні дисгармонійні емоційні стани особистості, які найбільш чітко відстежуються у підлітковому віці (тривожність, агресивність, фрустрація, депресія, нейротизм та емоційний дискомфорт). Як причини виникнення даних емоційних станів визначаються неадекватність самооцінки і рівня домагань, відсутність рефлексії, розбіжність “Я-реального” і “Я-ідеального”, а також інші негативні психологічні особливості особистості. Завершують статтю висновки щодо необхідності розробки корекційної програми, яка повинна враховувати основні психологічні особливості розвитку особистості в пубертатному періоді та створювати підґрунтя емоційної гармонізації дитини.

Ключові слова: емоційні стани, дисгармонійні емоційні стани, самооцінка, рівень домагань, Я-образ.

В статье рассматриваются основные дисгармонические эмоциональные состояния личности, которые наиболее четко прослеживаются в подростковом возрасте (тревожность, агрессивность, фрустрация, депрессия, нейротизм и эмоциональный дискомфорт). В качестве причин возникновения данных эмоциональных состояний выделяются неадекватность самооценки и уровня притязаний, отсутствие рефлексии, расхождение “Я-реального” и “Я-идеального”, а также другие негативные психологические особенности личности. В заключении статьи делается вывод о необходимости разработки коррекционной программы, которая должна учитывать основные психологические особенности развития личности в пубертатном периоде и создавать предпосылки эмоциональной гармонизации ребенка.

Ключевые слова: эмоциональные состояния, дисгармонические эмоциональные состояния, самооценка, уровень притязания, Я-образ.

Підлітковий етап онтогенезу відрізняється істотними й помітними генетичними змінами самосвідомості. Виразність і різноманіття особливостей самосвідомості підлітка привертають увагу психологів до вивчення даного генетичного зрізу (Л.І.Божович, Т.В.Драгунова, Н.С.Лукіна, Г.А.Собієва, М.Й.Боришевський). У підлітків активно формується самосвідомість, власна незалежна система еталонів самооцінювання й самовідношення, активно розвивається здатність проникати у свій власний світ [4; 5].

Потреба в самосвідомості стимулюється виникненням у цьому віці іншої найважливішої потреби, потреби в самовихованні, у цілеспрямованому прагненні змінити себе у зв'язку з усвідомленням власних психологічних невідповідностей зовнішнім вимогам, ідеалам, яким треба слідувати. У підлітковому віці разом із стихійною лінією розвитку самосвідомості з'являється ще одна лінія, що припускає активність самого суб'єкта. Ця лінія пов'язана з емоційними переживаннями, життєвими колізіями, які викликаються процесами усвідомлення підлітком певного ставлення до всього, що оточує його [7].

Процес становлення самооцінки супроводжується переживаннями найрізноманітніших відчуттів, які протікають на рівні високої емоційності. Слід підкреслити, що загострений інтерес підлітка до себе робить його особливо чуйним до оцінок дорослих, чії критичні зауваження викликають у нього хворобливі переживання. Ці переживання у вигляді образи, туги, втрати упевненості в собі можуть приховано зберігатися у підлітка і надалі стати стійкими станами його психіки, внутрішньою умовою формування його внутрішніх якостей (невпевненості в собі, сором'язливості,

боязкості). Різноманітні форми переживань (як позитивні, так і негативні), пов'язані з усвідомленням своїх особливостей, своєї цінності, усвідомлення відносин інших людей, є однією з основних внутрішніх умов формування самосвідомості підлітка.

Отже, самооцінка як центральне утворення особистості охоплює разом із знаннями про себе оцінку людиною своїх фізичних характеристик, здібностей, етичних якостей і вчинків, у підлітковому віці детермінована особливостями процесів розвитку самосвідомості. Розвиток самосвідомості та її найважливішої сторони – самооцінки – це складний і тривалий процес, що супроводжується у підлітка цілою гамою переживань [1].

Становлення особистості охоплює також становлення стійкого образу “Я”, тобто цілісного уявлення про себе. Образ “Я” – складне психологічне явище, яке не зводиться до простого усвідомлення своїх якостей або сукупності самооцінок. Із зміною образу “Я” міняються й критерії самооцінок, зовнішності тощо [2; 6]. У загальному вигляді розвиток самосвідомості підлітка виглядає так: спочатку це просто накопичення уявлень про себе, у зв'язку з чим відбувається пізнавання себе, все більш обґрунтоване і все більш зв'язане. Потім, завдяки узагальненням цих уявлень, відбувається їх інтеріоризація. Подальша інтеграція самосвідомості підлітка призводить до усвідомлення себе в єдності всіх проявів, до усвідомлення своєї особливості, оригінальності, нарешті, з'являється здатність думати про себе і самооцінки своєї особи.

Зміст і динаміка переживань підлітків впродовж всього періоду говорить про те, що для них характерні переживання, так або інакше пов'язані з їхнім ставленням до себе, до власної особистості. Майже всі переживання, що належать до процесу пізнання підлітком себе, виявляються негативними. Проте, як указує Н.М.Толстих, у підлітків є сфера переживань, пов'язаних з власною особистістю, які носять тільки позитивний характер. Ця сфера переживань пов'язана з процесом самореалізації, з активною роботою самого підлітка з розвитку власної особистості [3]. У даному випадку мова йде про переживання, пов'язані з орієнтацією підлітка на майбутнє. За свідченням автора, ці переживання явно недооцінюються дорослими, які вважають їх характерними тільки для старших школярів.

Безперечним є положення про те, що у процесі становлення особистості підлітка розгортається складна індивідуалізована система суперечностей, що характеризує напруженість його внутрішнього життя, осмислення ним навколишнього світу, свого місця в ньому і свого ставлення до нього, до оточення, до самого

себе. Суперечності можуть загострюватися й викликати гострі переживання, що впливають на всі сфери особистості підлітка. Вивченню цього аспекту присвячені роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників: К.О.Абульханової-Славської, Л.І.Анциферової, Л.І.Божович, Ф.Є.Василюка, П.Б.Ганнушкіна, А.І.Захарова, М.М.Кабанова, В.П.Зінченка, В.М.Мясищева, О.Т.Соколової, К.Левіна, А.Маслоу, К.Роджерса, К.Хорні, З.Фрейда.

Таким чином, в основі дисгармонійності особистості підлітка лежать закономірні суперечності віку, які мають відображення в його переживаннях стосовно ставлення до себе, оточуючих тощо, тобто пубертатний період є сензитивним для формування дисгармонійних емоційних станів особистості. Виявлення основних чинників формування дисгармонійних емоційних станів у даному віці дозволить найбільш повно та глибоко окреслити загальнопсихологічне проблемне поле особистісної дисгармонійності.

Мета статті – дослідити взаємозв'язок рівнів дисгармонійних емоційних станів підлітка з такими особистісними утвореннями, як самооцінка, рівень домагань, Я-образ.

Дослідницька робота здійснювалась на базі загальноосвітніх шкіл № 1, № 11, № 13 м.Слов'янська та загальноосвітньої школи № 9 м.Костянтинівки Донецької області. Вибірку склали підлітки віком від 13 до 15 років. Усього в дослідженні брали участь 227 школярів.

З метою виявлення особливостей перебігу дисгармонійних емоційних станів підлітків, визначення шляхів попередження та вирішення цього явища у підлітків нами був використаний комплекс психологічних методик: методика діагностики стану агресії підлітків А.Басса та А.Дарки; опитувальник фрустрації з пакета авторських діагностичних методик А.І.Захарова; методика діагностики тривожності Ч.Д.Спілбергера в адаптації Ю.Л.Ханіна; методика оцінки рівня депресивних станів за В.Зунге (модифікація Т.Н.Балашової). Дані про рівень емоційної стійкості та емоційної нестійкості (рівень нейротизму) були отримані за допомогою підліткового варіанта тесту-опитувальника ЕРІ Г.Айзенка адаптованого А.Г.Шмельовим. Також застосовувалася шкала емоційного дискомфорту методики соціально-психологічної адаптації К.Роджерса та Р.Даймонда в адаптації Т.В.Снегірьової.

Вивчення показників самооцінки і рівня домагань у підлітків з різними дисгармонійними емоційними станами за методикою Г.М.Прихожан показало, що показники самооцінки і рівня домагань у вибірці підлітків представлені на дуже високому рівні з помірним або сильним ступенем розбіжності (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл показників самооцінки у підлітків залежно від прояву дисгармонійних емоційних станів (%)

Стани	Рівень самооцінки				Рівень домагань				Розходження			
	дуже високий	високий	середній	низький	дуже високий	високий	середній	низький	слабкий ступінь	помірний ступінь	сильний ступінь	
Ф	26,67	42,22	20	11,11	55,56	37,78	6,66	–	13,33	31,11	55,56	
А	43,75	31,25	18,75	6,25	59,38	34,38	6,25	–	12,5	46,88	40,63	
Н	21,43	32,14	32,14	14,29	57,14	25	10,71	7,14	10,71	39,29	50	
Т	32,5	20	32,5	15	47,5	37,5	12,5	2,5	12,5	32,5	55	
Д	27,27	36,36	27,27	9,10	36,36	45,45	–	18,2	18,2	45,45	36,36	
ЕД	41,18	29,41	23,53	5,88	58,82	38,24	2,94	–	11,76	47,06	41,18	

Примітка: Ф – фрустрація; А – агресивність; Н – нейротизм; Т – тривожність; Д – депресія; ЕД – емоційний дискомфорт

Із табл. 1 видно, що в стані агресивності та емоційного дискомфорту рівні самооцінки і рівні домагань у підлітків мають тенденцію до неадекватного завищення.

При стані агресивності дуже високий (неадекватний) рівень самооцінки отримали 43,75% досліджуваних; при емоційному дискомфорті – 41,18% досліджуваних. Цікавим виявився для нас той факт, що для стану агресивності та емоційного дискомфорту характерна дуже висока самооцінка, що поєднується з дуже високим рівнем домагань і характеризується помірним і сильним ступенем розбіжності між домаганнями і самооцінкою. Також дані показують, що низький рівень самооцінки практично не виражений у таких підлітків.

Дуже високий рівень самооцінки і рівень домагань в агресивних підлітків, вказують на неадекватні уявлення про себе. Підлітки не вміють критично ставитися до власних можливостей, правильно себе націлювати, оцінювати результати своєї діяльності та порівнювати себе з іншими. Крім того, вони не чутливі до своїх помилок, неуспіху, зауважень і оцінок оточуючих, не бажають розкривати себе перед ними. Стан агресивності є засобом захисту власного Я, який здійснюється шляхом перенесення відповідальності на інших, можливо, з подальшим їх звинуваченням або недовірою до оточуючих у поєднанні з відчуттям ненависті. У деяких випадках неадекватно завищена самооцінка підлітків поєднується з яскраво вираженим емоційним дискомфортом, що частково

обумовлює їх агресивні прояви. Імовірно, стан агресивності є компенсаційним у випадках, коли підлітки переживають свою невпевненість. Ненависть до оточуючих представляється прихованою формою прояву агресивності, яка у підлітків може супроводжуватися відчуттям внутрішнього дискомфорту.

У стані агресивності та при відчутті підлітком емоційного дискомфорту дуже високий рівень самооцінки виступає як несприятливий, оскільки однією з основних складових психологічного змісту підліткового періоду є самоприйняття, і до цієї особливості пред'являються достатньо високі вимоги. Наявність нереалістичного рівня домагань і сильного ступеня розбіжності з рівнем самооцінки вказує на конфліктне співвідношення між ними і може свідчити про особистісну незрілість.

При стані тривожності розподіл самооцінки представлений на всіх її рівнях. Завищену самооцінку та самооцінку з середнім рівнем визначили 32,5% тривожних підлітків, 15% досліджуваних – з низьким рівнем самооцінки. У даній вибірці значна частина підлітків має тенденцію як до завищення, так і до заниження рівня самооцінки. Проте в стані тривожності ознакою несприятливого розвитку особистості є вираженість неадекватності самооцінки, занижена або завищена самооцінка у поєднанні з високим або завищеним рівнем домагань і з сильним ступенем розбіжності між самооцінкою і рівнем домагання. Найбільш цікавим виявився для нас факт наявності у тривожних підлітків завищеної самооцінки. Це дає підставу припустити, що висока самооцінка дітей при переживанні тривожності компенсує їх стан у тих випадках, коли дитина переживає неспокій і прагне змінити відношення до себе. Проте, завищена самооцінка вказує на невміння правильно оцінити свої помилки, неуспіх і оцінки оточуючих, викликаючи тим самим стан тривожності.

Низький рівень самооцінки у поєднанні з високим і дуже високим рівнем домагань, а також сильний ступінь розбіжності між домаганнями і самооцінкою свідчить про сильну невпевненість підлітків у собі. Значний розрив, невідповідність між домаганнями і самооцінкою супроводжується переживанням тривожності і це, можливо, усвідомлюється підлітками. Очевидно, що самооцінка, перебуваючи на низькому рівні, не стимулює особистісний розвиток, у підлітка не виникає бажання розібратися в собі, у своїх можливостях і переживаннях.

При фрустрації в 42,22% досліджуваних самооцінка має високий рівень, що поєднується з дуже високими недиференційованими домаганнями і характеризується сильним ступенем

розбіжності між домаганнями і самооцінкою. Така значна розбіжність між домаганнями і самооцінкою свідчить про їх конфліктність. Саме при переживанні підлітком стану фрустрації, самооцінка не ґрунтується на аналізі їх можливостей, а відображає емоційне, позитивне ставлення до себе. У даному випадку дуже високий рівень домагань з сильною розбіжністю із самооцінкою не лише не стимулює, але й гальмує особистісний розвиток. Підлітки з таким варіантом самооцінки характеризуються наявністю певних прагнень, але вони не вважають для себе можливим їх виконання. Тим самим, указуючи, що ставлення до себе, у більшості випадків, супроводжується станом фрустрації.

При показниках нейротизму у 32,14% підлітків самооцінка представлена на високому рівні, що поєднується з дуже високим рівнем домагань і сильним ступенем розбіжності між ними. Така ж кількість досліджуваних при показниках нейротизму має середній рівень самооцінки (32,14%), на відміну від показників фрустрації, де середній рівень самооцінки представлений значно менше (20%). Нейротизм свідчить про сильну усвідомлювану невпевненість у собі. Значний розрив між власними домаганнями і оцінкою своїх можливостей усвідомлюється і переживається дитиною, що викликає у неї емоційну нестабільність.

Стан депресії характеризується високою самооцінкою (36,36%) в поєднанні з високим рівнем домагань та помірним або слабким ступенем розбіжності між ними. Саме слабка розбіжність між самооцінкою і рівнем домагань свідчить про те, що ставлення підлітка до себе не носить позитивного характеру, дитина не прагне і не сподівається виправити своє положення. У даному випадку рівень домагання не є стимулом для особистісного розвитку. Наявність переважання в стані депресії помірного ступеня розбіжності між самооцінкою і рівнем домагання дає підставу припустити, що іноді у підлітків знаходяться сили для зміни своїх можливостей. Цей факт знаходить своє підтвердження в нашій вибірці, де показники депресії виявлені лише на ситуативному рівні.

При порівнянні (за *t*-критерієм Ст'юдента) рівнів самооцінки і домагань, а також ступеня їх розбіжності у підлітків з високими і низькими рівнями дисгармонійних емоційних станів, можна відзначити, що підлітки з проявами дисгармонійних емоційних станів мають усі рівні самооцінок: завищений, високий, середній і низький. Рівні самооцінки підлітків з високими показниками дисгармонійних емоційних станів відрізняються від рівнів самооцінки підлітків, які отримали низькі показники за цими емоційними станами, не лише за висотою, але й за ступенем

розбіжності між рівнем домагань і рівнем самооцінки.

Розбіжності між показниками самооцінки, рівнем домагань та ступенем розходження самооцінки і рівнем домагань досліджуваних підлітків з високим і низьким рівнем дисгармонійних емоційних станів статистично значимі за t-критерієм Ст'юдента (табл. 2). Так, при показниках стану фрустрації розбіжності рівня самооцінки ($t=-4,03$; $p<0,001$) та ступеня розходження самооцінки і рівня домагань значущі ($t=5,17$; $p<0,001$); при агресивності розбіжності рівня самооцінки ($t=-2,96$; $p<0,001$) та ступеня розходження самооцінки і рівня домагань значущі ($t=3,88$; $p<0,001$); при показниках нейротизму розбіжності рівня самооцінки ($t=-4,51$; $p<0,001$) та ступеня розходження самооцінки і рівня домагань значущі ($t=3,26$; $p<0,001$).

Таблиця 2

Показники самооцінки при різних рівнях дисгармонійних емоційних станів підлітків

Дисгармонійні емоційні стани	Шкали методики	Mean 1	Mean 0	Std.Dev. 1	Std.Dev. 0	t-value	df	P
Фрустрація	самооцінка	66,0444	78,878	17,16889	11,50042	-4,03165	84	0,000121
	домагання	90,4	89,9756	9,75006	10,28953	0,19636	84	0,844802
	розходження	25,5556	11,0976	15,48541	9,37498	5,17488	84	0,000002
Агресивність	самооцінка	69,3125	81,4444	17,05293	13,92931	-2,95606	57	0,004526
	домагання	90,25	90,5926	9,94177	11,81999	-0,12095	57	0,904153
	розходження	22,625	9,1481	15,41208	10,14777	3,88571	57	0,000268
Тривожність	самооцінка	63,5	81,1515	19,25537	14,39644	-4,35487	71	0,000044
	домагання	87,375	92,8182	11,94364	8,6943	-2,18295	71	0,032348
	розходження	25,225	11,6667	15,55715	9,59383	4,36541	71	0,000042
Депресія	самооцінка	62,5455	73,9907	16,5491	14,97004	-2,46139	225	0,014592
	домагання	82,4545	91,3704	17,96309	9,51532	-2,87221	225	0,004466
	розходження	19,9091	17,6204	19,42913	11,95862	0,59779	225	0,550582
Нейротизм	самооцінка	61,8929	76,7736	16,36695	12,81472	-4,50785	79	0,000022
	домагання	87,0714	91,8868	14,5524	8,74788	-1,86035	79	0,066558
	розходження	25,1786	15,2642	14,99149	11,88106	3,25737	79	0,001658
Емоційний дискомфорт	самооцінка	68,9118	76,25	16,2301	13,95661	-1,8857	60	0,06418
	домагання	91,2647	89,8214	8,59989	8,67117	0,65518	60	0,514858
	розходження	22,3529	13,5714	14,96639	11,00313	2,58152	60	0,012297

Розбіжності між показниками рівня самооцінки ($t=-2,46$; $p<0,001$) та рівнем домагання ($t=-2,87$; $p<0,001$) досліджуваних з високим і низьким рівнем стану депресії статистично значущі.

При показниках емоційного дискомфорту розбіжності ступеня розходження самооцінки і рівня домагань значущі ($t=2,58$; $p<0,001$).

Окремо слід визначити стан тривожності, при якому встановлена статистична значущість розходження всіх показників: самооцінки ($t=-4,35$; $p<0,001$), рівня домагань ($t=-2,18$; $p<0,001$), ступеня розходження самооцінки та рівня домагань ($t=4,36$; $p<0,001$).

У досліджуваних з високим рівнем дисгармонійних емоційних станів частіше зустрічається неадекватний рівень самооцінки, що свідчить про загальне емоційне позитивне або негативне ставлення до себе. Таке ставлення не ґрунтується на аналізі особистістю своїх можливостей, яке можливе при достатньо розвиненій самосвідомості, що підтверджується наявністю сильної розбіжності між показниками самооцінки і рівня домагань.

Отже, показники самооцінки і рівня домагань підлітків з низькими та високими рівнями дисгармонійних емоційних станів розрізняються і за показниками самооцінки, і за ступенем розбіжності між рівнем домагань і рівнем самооцінки. Цей факт ми пояснюємо несформованістю самосвідомості особистості підлітка. Імовірно, неадекватна самооцінка характерна для тих підлітків, які не пройшли підліткової кризи і перебувають у процесі формування та перебудови самосвідомості. Для підлітків з високими показниками дисгармонійних емоційних станів властива деяка нестабільність самооцінки, яка викликає бурхливі емоційні переживання, водночас, внутрішня роз'єднаність, проте є стимулом особистісного розвитку. Високий рівень дисгармонійних емоційних станів виникає за рахунок підвищення рівня самооцінки та сильним ступенем розходження самооцінки і рівня домагань.

Для виявлення особливостей сформованості реального Я та ідеального Я, а також їх відповідності в підлітків з дисгармонійними емоційними станами було використано методику "Особистісний семантичний диференціал", розроблену співробітниками Психоневрологічного інституту ім. В.М.Бехтерева.

Спочатку підлітку повинні були оцінити свій реальний образ "Я", відповідно до того, якими вони бачать себе на даний час. Потім пропонувалося надати оцінку свого ідеального образу "Я", відповідно до того, якими вони хотіли б бути. Для аналізу результатів було виділено три рівні сформованості Я-образу (Я-реальне, Я-ідеальне) – високий, середній і низький (табл. 3).

Показники низького рівня "Я-реального" та "Я-ідеального" достатньо представлені при дисгармонійних емоційних станах підлітків. Необхідно зазначити, що показники "Я-ідеального" вищі, ніж показники "Я-реального". Низький рівень цих показників визначений при стані депресії. Найбільш інформативними є

показники розходження між образами “Я-реальне” та “Я-ідеальне” у залежності від переживання дисгармонійних емоційних станів підлітками.

Таблиця 3

Результати дослідження “Я образів” підлітків в залежності від прояву дисгармонійних емоційних станів

Дисгармонійні емоційні стани	Рівень Я-реального			Рівень Я-ідеальне			Розходження “Я-реального” та “Я-ідеального”		
	Виский	Середній	Низький	Виский	Середній	Низький	Виский	Середній	Низький
Фрустрація	6,67	73,33	20	11,11	71,11	17,78	28,89	48,89	22,22
Агресивність	12,5	78,13	9,37	18,75	68,75	12,5	15,63	71,87	12,5
Нейротизм	10,71	67,86	21,43	25	71,43	3,57	28,57	53,57	17,86
Тривожність	5	65	30	20	60	20	20	60	20
Депресія	–	54,55	45,45	27,27	45,46	27,27	36,36	54,55	9,09
Емоційний дискомфорт	17,65	61,76	20,59	26,47	61,77	11,76	29,41	47,06	23,53

Виражена різниця між образами “Я-реальне” та “Я-ідеальне” у підлітків, які переживають такі дисгармонійні емоційні стани, як депресія (36,36%), емоційний дискомфорт (29,41%), нейротизм (28,57%), фрустрація (28,89%). На наш погляд, це зумовлено не лише глибиною негативного стану, але і психологічними особливостями підлітків. Дисгармонійні емоційні стани характерні для тих підлітків, які відчувають невпевненість у собі, зосередженість на своїх недоліках і проблемах, взагалі негативно сприймають свій “образ Я”.

Високі показники за ступенем розходження між Я-реальним та Я-ідеальним свідчать про те, що особистість суб’єктивно відчуває внутрішній конфлікт, дискомфорт. Це відчуття супроводжується емоційними відхиленнями, стурбованістю, психічним напруженням, невдоволеністю. У такому разі, виникнення дисгармонійних емоційних станів особистості є наслідком невідповідності між Я-образами. У такому стані особистість схильна до заперечення або створення будь-якого переживання, яке суперечить реальному Я-образу.

Середній рівень відповідності Я-реального та Я-ідеального є характерним для тих підлітків, які не завжди відчувають невпевненість у собі, лише іноді вони відкриті до переживань, беруть відповідальність за власні вчинки, тобто усвідомлюють власну спроможність діяти відповідно до вимог соціальної ситуації.

Низький рівень розходження Я-реального та Я-ідеального характеризується позитивним ставленням особистості до себе, можливістю оцінити свою гідність, повірити в себе, бути самостійною, самокритичною і відповідальною. Малопомітні розбіжності між показниками Я-реального та Я-ідеального свідчать про їх дисгармонійний характер. Такі підлітки при дисгармонійних емоційних станах знаходяться в умовах протиріччя між своїми прагненнями і можливостями.

При порівнянні за допомогою t-критерію Ст'юдента показників Я-реального, Я-ідеального та показника розбіжності між ними залежно від рівня прояву дисгармонійних емоційних станів (табл. 4) було зроблено висновок про статистично значущі розходження між ними в стані тривожності та депресії.

Таблиця 4

Показники Я-образу при різних рівнях дисгармонійних емоційних станів підлітків

Дисгармонійні емоційні стани	Показники	Mean 1	Mean 0	Std.Dev. 1	Std.Dev. 0	t-value	df	P
Фрустрація	Я-реальне	26,8222	28,2195	7,42015	8,19607	-0,82982	84	0,40900
	Я-ідеальне	32,2444	33,3415	9,85844	9,67112	-0,52009	84	0,60437
	розходження	5,2	5,122	10,23052	7,32869	0,04032	84	0,96794
Агресивність	Я-реальне	29,4063	31,6296	7,90614	9,88452	-0,95993	57	0,34115
	Я-ідеальне	34	34,4815	9,70866	11,9208	-0,17101	57	0,86482
	розходження	4,5938	2,8519	8,39301	10,77641	0,69768	57	0,48821
Тривожність	Я-реальне	27,6	35,4848	9,01793	8,70747	-3,77605	71	0,00033
	Я-ідеальне	33,325	38,6061	9,97789	9,04482	-2,34691	71	0,02172
	розходження	5,475	3,1212	10,74169	6,19353	1,1144	71	0,26887
Депресія	Я-реальне	22,5455	29,162	7,95442	8,45049	-2,5396	225	0,01177
	Я-ідеальне	32,8182	34,1574	11,81371	9,58794	-0,44678	225	0,65546
	розходження	9,3636	5,0139	8,84616	8,45699	1,66055	225	0,09820
Нейротизм	Я-реальне	28	28,3962	7,97682	10,27944	-0,17749	79	0,85958
	Я-ідеальне	36,3571	33,1698	8,17953	9,8288	1,46726	79	0,14627
	розходження	8	4,7736	8,08748	6,80114	1,90052	79	0,06101
Емоційний дискомфорт	Я-реальне	28,7647	30,0357	9,95158	7,2851	-0,56266	60	0,57576
	Я-ідеальне	34,7941	33,8929	10,37123	8,19367	0,37357	60	0,71004
	розходження	5,7353	3,8571	11,07634	8,2044	0,74431	60	0,45959

Показник Я-реальне відображає значущі відмінності в стані депресії ($t=-2,54$; $p<0,001$). У стані тривожності встановлені значущі відмінності Я-реального ($t=-3,77$; $p<0,001$) та Я-ідеального ($t=-2,34$; $p<0,001$). Показники рівнів Я-реального та Я-ідеального у підлітків з такими дисгармонійними емоційними станами, як тривожність і депресія, значно нижчі, ніж у підлітків з низькими

рівнями перебігу дисгармонійних емоційних станів. Отже, низькі рівні показників Я-реального і Я-ідеального можуть свідчити про наявність дисгармонійних емоційних станів. Однією з характеристик проявів дисгармонійних емоційних станів підлітків є зниження внутрішньої узгодженості, конгруентності “образу Я”.

Результати дослідження дозволили зробити такі висновки.

Самооцінка складається в дитинстві під впливом зовнішніх оцінок, що інтеріоризуються та перетворюються на самоставлення. Аналіз змісту дисгармонійних емоційних станів дозволяє говорити про те, що для підлітків характерні негативні переживання, пов’язані з їх ставленням до себе.

При переживанні підлітками дисгармонійних емоційних станів “образ Я” більш суперечливий, а між “Я-реальним” та “Я-ідеальним” існує досить суттєва різниця. Першопричиною такого становлення є неадекватно завищена самооцінка, тобто самосвідомість функціонує в напрямку недовіри, агресії, ворожнечі, підлості тощо.

Виникає проблема корекції дисгармонійних емоційних станів, які виникають у дітей пубертатного періоду. Корекційна програма та тренінг повинні базуватися на принципах активізації, ресоціалізації та особистісної центрованості, адресуватися практичним психологам, соціальним педагогам, студентам-психологам тощо і ґрунтуватися на врахуванні основних психологічних особливостей розвитку особистості в пубертатному періоді, які створюють підґрунтя емоційної гармонізації дитини.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Л.И. Божович; под ред. Д.И.Фельдштейна. – М.: Международная пед. академия, 1995. – 212 с.
2. Кон И.С. Психология юношеского возраста: (Проблемы формирования личности): учеб. пособие для студентов пед. интов / И.С.Кон. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.
3. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов: учебное пособие для высш. пед. уч. заведений / К.Н.Поливанова. – М.: Academia, 2000. – 181 с.
4. Психология человека от рождения до смерти / под редакцией А.А.Реана. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. – 656 с.
5. Савчин М.В. Вікова психологія: навчальний посібник / М.В.Савчин, Л.П.Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.
6. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности / Д.И.Фельдштейн. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 192 с.

7. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И.Чеснокова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

In the article there are examined the disharmonious emotional states of a personality which are clearly watched in the teen age (anxiety, aggression, frustration, depression, emotional instability and emotional discomfort). There are determined the inadequacy of self-appraisal and the level of solicitations, the absence of reflection, the disagreement of “ego-real” and “ego-ideal” and also the other negative psychological features of a personality as the reasons of the origin of the given emotional states. At the end of the article there is made the conclusion about the necessity of developing the correction program which should take into account the basic psychological peculiarities of personality development in the adolescence and should create the subground of the emotional harmony of a child.

Keywords: emotional states, disharmonious emotional states, self-appraisal, level of solicitations, ego-imaged.

Отримано: 04.03.2011

УДК 316.6 – 053.5

О.Б.Столяренко

Соціально-психологічні наслідки вікового статусу молодших школярів у класі

У статті висвітлено соціально-психологічні особливості та проблеми вікового статусу дітей молодшого шкільного віку у класі. Виявлено взаємозв'язок віку дітей, які навчаються в одному класі, з рівнем їх навчальної успішності. Встановлено, що віковий статус молодших школярів впливає на їх популярність серед однокласників. Серед однокласників відносно старші за віком молодші школярі мають вищий рівень навчальної успішності та вищу популярність у порівнянні з відносно молодшими за віком учнями.

Ключові слова: психологічний вік, віковий статус, соціальний статус, самооцінка, навчальна успішність.

В статье отражены социально-психологические особенности и проблемы детей младшего школьного возраста в классе. Обнаружена взаимосвязь возраста детей, которые учатся в одном классе, с уровнем их успеваемости. Определено, что возраст младших школьников влияет